

АҚКЕЗЕҢ ПРОТОҚАЛАШЫҒЫ

Ж.Т. Жақсылық

Ғылыми жетекшісі: г.ғ.м. Үмітқалиев Д.Б.

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

umitkaliev.ksu@mail.ru

*Жұмыс "превентивті археология"
коворкинг-орталығының
қызметі шеңберінде орындалды*

Қарағанды облысы Шет ауданы Ақшоқы ауылдық округінде орналасқан Ақкезең елді мекені Б.з. д. XIV-X ғасырларға жатады оның жанында Шортандыбұлақ, Шокпартас, Саурамбай және Ажар елді мекендері орналасқан. Оны А. Х. Марғұлан Орталық Қазақстан археологиялық экспедициясының жұмысы барысында анықтап, сипаттаған. Ескерткіш Талды өзенінің сол жағалауында Байбала ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 6,5 км, Заимка қыстауынан шығыс-оңтүстік-шығысқа қарай 0,7 км жерде орналасқан. Ескерткіш алаңы қалың қарағанды ормандарымен жабылған. Оның ауданы шамамен 15 га құрайды және шұңқырларға терендетілген 8,5 м тас ғимараттардың қирандылары көзбен бекітілген. Бірақ жекелеген сазды жерлерде беті такырға ұқсайды, аздап қопсытылған, кейбір жерлерде бұлыңғыр. Мұндай жерлерде және кеміргіштердің шұңқырларынан түсіктерде ұсақ сынған сүйектер, керамика сынықтары болды. 1\ Б. 42–55

Атақты археологтардың: Ә.Х.Марғұлан, Байпақов К.М., В.В.Варфоломеев, Е.Ш.Амиров, Д.Б.Үмітқалиев пайымдауынша «Орталық Қазақстанда Беғазы-Дәндібай мәдениеті ең ауқымды тарихи кезең болып саналады. Мұнда өте үлкен рулар мен тайпалар мекендеген. Бұл – дөңгелекті арба пайда болған кездегі батырлар дәуірі.

Ал Игорь Кукушкин -Ол кезең шайқастар мен қақтығыстар жиі орын алып тұрған беймаза уақыт болған, дәл сол кезде алдыңғы қатарға қос дөңгелекті арба мінген жауынгерлер шыққан» - деп сенімді түрде тұжырым жасайды/2/

Протоқалашықтың солтүстік беткейінде мұртты қорғандар анықталған. Тұрғын үйлердің арасында тас қорғандары бар, сонымен қатар оңтүстік беткейінде тіктөртбұрышты Беғазы-Дәндібай қорғандары табылған. Жалпы аумағы 22 га. Қазба жұмыстары барысында ескерткіш аумағында қараған массивті түрде өскен. Көктем, жаз, күз мезгілдерінде бұл жер жайылым ретінде қолданылады. Сол себептен интенсивті түрде төрт-түлікпен таптанып, эрозияға ұшырайды. Көктемгі су және жаңбырлы сулармен топырақ пен ескерткіштің тастары шайылып тозады./3/

Керамика. 3-қазбада 1957 фрагмент қыш ыдыстары табылды. Осы саннан тамырлардың мойнындағы фрагменттердің 202-сі бөлінді ыдыстар, түбі бойынша-87. Формальды-ТЖКБ логикалық белгілері бойынша барлық ыдыс-аяқтар бөлінеді

үш топқа.

I топ 185 ыдыс (жалпы 91,6% мойын сандары). Бұл роликті қалыптау ыдысы

тек қана ұсынылған түрі құмыра пішіндері (сурет.1 -1613). Тек екі ыдыста айқын емес мойын. Ыдыс-аяқ төгілмеді, қабырғалар чиптермен, былғарыдан, матамен өңделді. Бұл бөлімде керамикалық коллекция әшекейленген

86 ыдыс (46,5%). Тиісінше, 99 немесе 53,5% тамырлы емес. Бойынша

29 ыдыс (15,7%) бедерлі ролик (сурет. 1: 5, 6, 11, 13; 11: 1–9, 11, 14),

құйылған да, құйылған да (дәл зерттеудің бұзылмайтын әдістерін қолданбай санау мүмкін емес).

Роликтер олар негізінен ком тәжінің астындағы аймақты алады. Бір ыдыста жұп ролик (сурет. 1: 13). Тегіс ролик 6 ыдыста, 22-де белгіленген (75,9%) жағдайда ролик бірқатар ойықтармен, сопақша депрессиялармен, зигзаг гоммен безендірілген. 7 ыдыста (3,8%) тегіс болады

ені 0,5-тен 2,5 см-ге дейін (сурет.15; 12: 2, 33)

II топ Батыс Сібірдің андронидты мәдениеттерінің керамикалық дәстүрлерінде жасалған позу-Ду фрагменттерімен ұсынылған, 13 ыдыс (6,4%). Бұл кішкентай кәстрөлдер қолмен жасалған (сурет. 2: 1–29). Ыдыстар кішкентай мөлшердегі құмыра пішіндері, өте қатты төселмеген, көлеңкеленген үшбұрыштардың қатарлары, тор, меандр, "аударылған" үшбұрыштар, үшбұрышты депрессиялар. Бір ыдыс ұрланған шен кең каннелюрмен екінші топқа құмыра тәрізді ыдыс кіреді кең жалпақ роликпен, бөлінген тік сегменттермен және жолақпен түбіндегі кілемдерді кесу (сурет.1: 17). Тырнақ әсерлері бар кастрюльдің төменгі бөлігінің фрагменті

(сурет.2: 31) II топқа шартты түрде енгізілген, өйткені төменгі бөліктің ою-өрнегі саргарин типіндегі ыдыс-аяқ табылмайды.

III топқа Оңтүстік, Орта Азия дәстүрлерінде орындалған 4 негізсіз ыдыс (барлық кешеннің 2%) кіреді. Бір ыдыс төменгі бөлікпен ұсынылған

бүгілген қабырғамен (сурет. 2: 30). Бір фрагмент мент жұқа қабырғалы ыдыстан шыққан қызыл ангобпен жабылған тік мойын. Қалған екеуі - құмыра дөңгелегін пайдаланып жасалған ыдыстардың фрагменттері. Бір фрагмент қара түсті, жылтыратылған; бір ыдыс сұр, үшіншісі қоңыр. Бойынша ыдыстардың ішкі беттері жақсы тар көлденең параллель көрінеді сызықтар-айналу іздері.

Ақкезең қонысы, басқалар сияқты Орталық Қазақстан ескерткіштері, оның қорымдары тасымалдаушылармен қалдырылды шими Беғазы-Дәндібай (Саргарин Алексеевск) мәдениетін құра отырып, керамикалық дәстүрге айналды.\3\

2023 жылы Е.Ш. Амиров және Д.Б. Үмітқалиев басшылығымен Ақкезең протоқалашығында археологиялық жұмыс өткізілді. Қазба жұмыстары 26 күн бойы жүргізілді. Қазба барысында 1 мұртты обадан, 75 метрді қамтитын қолдан жасалған тас жотасы, бір қоныс. 2023 жылғы өткізілген Ақкезең қазба жұмыстары барысында табылған керамика фрагменттерінің саны 515-ке тең. Керамика фрагменттеріне реконструкция жұмыстары өткізіліп жатыр. Фрагменттердің жалпы санының (515) өрнексіздер саны басым (426), ал өрнектелген фрагменттер саны (89). Керамикалық фрагменттерінің айтарлықтай бөлігінде валиктық технология қолданылған, өрнектері көбіне сызықша және шырша тәріздес кездеседі. Көбіне құмыра иендері нақтыланбаған құмыра тәждері керісінше айқын түрде көрсетілген.\4\

Керамика мен басқа да артефактілер, сондай-ақ қазбадан алынған сүйектер тазалау және сақтау процедурасынан өтті. Керамика зертханалық жағдайда қалпына келтірілді. Болды: барлық олжалардың тізімі жасалды.

Камералдық жұмыста археологиялық типология әдісі және аналогия әдісі қолданылды

Құмыралардың жоғарғы 3/1 бөлігі түрлі өрнектермен көмкерілген: вертикалды зигзагы, қиылысқан сызықтар нүктелі бастырма және тарақ секілді жүйелі өрнектелген.

Фрагмент 1 Фрагменттің иені бойымен екі параллель каннелюр өткізілген А.Х. Марғұлан 1979 жылғы «Беғазы-Дандыбаевская культура Центрального Казахстана» атты еңбегінде осындай керамика фрагменттері Атасу кезеніне жататыны жайлы айтылады /123 сур./5/.

Фрагмент 2 Берілген фрагменттің тәжінде төмен қаратылған үшбұрыштар тәждің астыңғы шебінен дән тәріздес штамппен бастырылып өткізілді дән тәріздес цепочкасынан жалғасып солдан оңға қарай қиғашталған үшбұрыш тізбегі тарақ тәріздес штампке жалғасады өрнектелген.

Фрагмент 3 Фрагменттің декорындағы жетекші өрнектер иенінен төмен бір-біріне тығыз орналасқан параллель зигзагтар арқылы өрнектер байқалады.

Қорытындылай келе Ақкезең протоқалашығы өзіміздің төл тарихымыздағы үлкен жаналық екені, идеологиялық рухымызды көтеруге, әлемдік сахнада археологиялық жетістіктердің жол ашылуына тірек бола алатыны айқын көрінеді. Оған дәлел 2023 «Талды-өркениеттер тоғысында» атты халықаралық археология-этнология фестивалі өткен болатын. Оған көптеген мемлекеттерден көптеген тарихшы ғалымдар қатысты мемлекетіміздің атакты археологы Арман Бейсенов, Игорь Кукушкин, Ерлан Амиров т.б ғалымдар қатысуы айқын дәлелдейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Берденов С.А. Казахстанские месторождения меди и олова и их разработка в бронзовом веке // Известия НАН РК. Серия общественных наук, 2008. - № 1. С. 42–55.

2. Ақкезең мәдени феномені ежелгі шаһардың ерекшелігін айқындайды - «Ortalyq Qazaqstan» газеті. Рауан КАБИДОЛДА. 01.08.2019

3. Металлообрабатывающая мастерская на поселении аккезен, центральный казахстан 2022 г. В.В. Варфоломеев

4. Археология СССР: Свод археологических источников. Вооружение скифов. Мясникова Д. И. «Наука». - Москва, 1964

5. А.Х. Марғұлан Беғазы-дандыбаевская культура Центрального Казахстана. - Алма-Ата, 1979. - 360 с.

ЖЫЛҚЫ КУЛЬТІ

Жумамурад Е.Р.

Ғылыми жетекшісі: PhD Есен С.Ғ.
Астана Халықаралық Университеті
zumamuraterbolat829@gmail.com

Астана қ.